ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA’LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Илмий-инновацион журнал

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

2026 / № 4.1

Termiz – 2026

Muassis:
Termiz davlat universiteti

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020 yil 19 oktyabrda 1122 raqami bilan ro'yxatga olingan. Matnlarda foydalanilgan misol, ko'chirma va ma'lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko'chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 10.11.2026
Qog'oz bichimi: 70x85
Bosma tabog'i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog'ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri, Barkamol avlod ko'chasi, 43-uy

Tahririyat manzili:
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko'chasi, 43.
Telefon: +998990 377 77 23,
+99895 986 07 77

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Rasmiy sayt:
https://journaltersu.uz

BOSH MUHARRIR:
Abduqodir TOSHQULOV,
iqtisodiyot fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY'ATI:

Bekpo'lat Umurqulov, filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o'rinbosari)
Shoxista Maxmaraimova, filologiya fanlari doktori, professor (mas'ul muharrir)
O'ral Xoliyorov, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O'zbekiston)
Olmos Ulviy Binnatova, f.f.d., professor (Ozarbayjon)
Karl Rayxl, f.f.d., professor (Germaniya)
Vali Savash yelok, f.f.d., professor (Turkiya)
Dorota Silviya, f.f.f.d. (PhD), dotsent (Polsha)
Zabita Mahammad qizi Teymurlu, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent (Ozarbayjon)
Tarana Imomverdi qizi Xojieva, filologiya fanlari doktori, professor (Ozarbayjon),
Muslihiddin Muhiddinov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Ibodulla Mirzayev, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Abdi Mamatov f.f.d., professor (O'zbekiston)
Suyun Karimov f.f.d., professor (O'zbekiston)
Muhammadxon Hakimov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Nafas Shodmonov f.f.d., professor (O'zbekiston)
Dilmurod Quronov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Murodqosim Abdiyev, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Baxtiyor Mengliyev, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Normat Y o'ldoshev, f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Baxtiyor Xolmuxamedov, f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Bobonazar Murtazayev, f.f.n., dotsent (O'zbekiston)
Asqar Eshmo'minov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Obidjon Shofiyev, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O'zbekiston)
Zafar Umurqulov, f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Nurali Amonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Hakim Ahmedov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Abdulla Xudoyqulov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Ahad Shukurov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Eshnazar Jabborov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Abdumurod Arslonov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Sirojiddin Turdimurodov, filologiya fanlari doktori, dotsent (O'zbekiston)
Umida Raximova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Gulchehra Begmatova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Nargis Qurbonazarova, filologiya fanlari doktori, dotsent (O'zbekiston)
Muyassar Xolova, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Shoira Omonturdiyeva, f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Sherzod Turdiqulov, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Jo'rabek Cho'tmatov, t.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Alibek Omonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Humayun Nadim Muhammad, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Mahliyo Botirova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)

Texnik muharrir: Bahodir To'raliyev

Учредитель:
Термезский государственный университет

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 10.11.2026
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать: Офсетная бумага
Тираж: 100. Цена договорная
Заказ: 155

Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

Адрес редакции:
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998990 377 77 23, +99895 986 07 77

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт:
https://journaltersu.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Абдукадир ТАШКУЛОВ,
доктор экономических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бекпулат Умуркулов, доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)
Шохиста Махмараимова, доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)
Урал Холияров, ф.ф.ф.д. (. PhD), доцент (Узбекистан)
Олмос Улвий Биннатова, д.ф.н., профессор (Азербайджан)
Карл Райхл, д.ф.н., профессор (Германия)
Вали Саваш Елок, д.ф.н., профессор (Турция)
Дорота Сильвия, PhD, доцент (Польша)
Забита Магомед кызы Теймурлу, доктор философии по филологии, доцент (Азербайджан)
Тарана Имамверди гызы Хаджиева, доктор наук, профессор (Азербайджан)
Муслихиддин Мухиддинов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Ибодулла Мирзаев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Абди Маматов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Суюн Каримов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Мухаммадхон Хакимов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нафас Шодмонов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Дилмурод Куронов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Мурадкасим Абдиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Бахтиёр Менглиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нормат Юлдашев, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Бахтиёр Холмухамедов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Бобоназар Муртазаев, к.ф.н., доцент (Узбекистан)
Аскар Эшмуминов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Обиджон Шофиев, д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)
Зафар Умуркулов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Нурали Амонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Хаким Ахмедов, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Абдулла Худайкулов, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Ахад Шукуров, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Эшназар Джаббаров, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Абдумурод Арслонов, д. ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Сирожиддин Турдимуродов, доктор наук, доцент (Узбекистан)
Умида Рахимова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Гульчехра Бегматова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Наргис Курбаназарова, доктор наук, доцент (Узбекистан)
Муяссар Холова, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Шаира Амонтурдиева, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Шерзад Турдикулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Журабек Чутматов, д.и.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Алибек Омонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Хумаюн Надим Мухаммад, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Махлиё Ботирова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Технический редактор: Баходир Туралиев

Institutor:
Termez State University

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President's Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 10.11.2026
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94. Offset printing.
Offset paper. Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155. Printed at the «Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43,
Termez city.
Phone: +998990 377 77 23,
+99895 986 07 77

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
https://journaltersu.uz

EDITOR IN-CHIEF:
Abdukodir TASHKULOV,
doctor of economic sciences, professor

EDITORIAL BOARD:

Bekpulat Umurkulov, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)
Shohista Makhmaraimova, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)
Ural Kholiyorov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Olmos Ulviy Binnatova, doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)
Karl Rayxl, doct.of philol. sciences, professor (Germany)
Vali Salvash Elok, doct. of philol. sciences, professor (Turkey)
Dorota Silvia, PhD, associate professor (Poland)
Zabita Magomed kyzy Teymurlu, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Azerbaijan)
Tarana Imamverdi gizi Khadzhieva, Doctor of Sciences, Professor (Azerbaijan)
Muslihiddin Mukhiddinov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Ibodulla Mirzaev, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Abdi Mmatov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Suyun Karimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muhammadkhon Khakimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Nafas Shodmonov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Dilmurod Kuronov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muradkasim Abdiyev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Mengliev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Normat Yuldashev, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Kholmukhamedov, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Bobonazar Murtazaev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Askar Eshmuminov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Obidjon Shofiev, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Zafar Umurkulov, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Nurali Amonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Hakim Akhmedov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Abdulla Khudaykulov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Ahad Shukurov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Eshnazar Jabbarov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Abdumurod Arslonov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Sirojiddin Turdimurodov, Doctor of Sciences, Associate Professor (Uzbekistan)
Umida Rakhimova, Doctor of Philosophy in Philology (Uzbekistan)
Gulchekhra Begmatova, Doctor of Philosophy in Philology (Uzbekistan)
Nargis Kurbanazarova, Doctor of Sciences, Associate Professor (Uzbekistan)
Muyassar Kholova, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Shoira Omonturdiyeva, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Sherzod Turdikulov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Jurabek Chutmatov, Doctor of Philosophy in History (Uzbekistan)
Alibek Omonturdiev, Doctor of Philosophy in Philology (Uzbekistan)
Humayun Nadim Muhammad, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Makhliyo Botirova, Doctor of Philosophy in Philology (Uzbekistan)

Technical editor: Bakhodir Turaliyev

МУНДАРИЖА

TILSHUNOSLIK

Solixo‘jayeva Havasxon Zokirjanovna
Professor Nosirjon Uluqov – Namangan onomastika maktabi asoschisi 7

XAKIMOVA MUHAYYO KARIMOVNA
O‘zbek tili abstrakt leksikasida zidlik munosabatlari 11

SHUKUROV AXAT AXMATOVICH
Sinonimlarning lingvostilistik xususiyatlari 16

TURDIMURODOV SIROJIDDIN ESHQOBILOVICH
Yashirin, yumshatilgan va bilvosita ifodalangan ma’nolar tahlili
(evfemik ibora va maqollar misolida) 20

KURBANAZAROVA NARGIS SHODIYEVNA
Tortuvli etnonimining etimologik tahlili 23

TURDIQULOV SHERZOD DUMINOVICH
Ziyoratgohlar etimonining lingvomadaniy kodlarda aks etishi: sangardak teotoponimi 26

AHMEDOV HAKIM YARASHEVICH
Doston frazeologiyasida mifologik qatlamning lisoniy ifodasi
(Surxondaryo turkum dostonlari misolida) 29

ERGASHEVA DILRABO ALLANAZAROVNA
Badiiy so‘z san’atida dialogning ifodasi (Odil Yoqubov asarlari misolida) 32

ISOQOVA FERUZA SHAMSIDDIN QIZI
Kommunikatsiya, muloqot va diskurs: tushunchalarning farqlanishi va
diskursning kommunikativ maqomi 35

САЙДУЛЛАЕВА РАНО ИБАДОВНА
Проблема терминологической фиксации онимной периферии 38
(на материале русского и узбекского языков) 38

SULEYMANOVA NILUFAR KAMILOVNA,
TUKHTABAYEVA NILUFAR UKTAMJONOVNA
A token-level audit of acoustic measurements in british english vowel reduction 42

QULBULOV SHERQUZI TOSHTEMIROVICH
O‘zbek adabiy tilida nutq uslublari: funksional xususiyatlar va qo‘llanish mezonlari 45

TOJIYEVA DILDORA KOMILJON QIZI
Muammoli maqolada faktlardan foydalanish tartibi 50

ZAYNIDDINOVA ROZIYA SAIDAKBAROVNA
Nato harbiy terminologiyasining shakllanishi: institutsional va me’yoriy model 54

NURMATOVA DURDONA SHUXRAT QIZI
Ingliz va o‘zbek tillarida frazeologik birliklar baho ma’nosining nutqiy aktlarda voqelanishi 57

МУНДАРИЖА

ISLOMOVA BARNO XABIBULLA QIZI
O‘zbek tilida morfologik noaniqlik turlari: tasnif va avtomatik tahlildagi o‘rni 62

HAMROYEV SARDOR AKMALJON O‘G‘LI
Badiiy matnda makon deyksisini o‘rganishning
lingvopragmatik va diskursiv yondashuvlari 67

QURBONOVA MARJONA ERKINJON QIZI
Said Ahmadning «Ufq» trilogiyasida qo‘llangan antroponimlarning
lingvokulturologik talqini....71

ADABIYOTSHUNOSLIK

ALIMOV PARDA,
TOSHPO‘LATOV ZAYNIDDIN IBODULLO O‘G‘LI
Shafoat Rahmatulla Termiziyning ijodiy yo‘li....75

OCHILOVA OZODA BAXTIYOROVNA
Syujet yaxlitligida «davr, shaxs, muallif» uchligi sintezi....80

OBIDJONOVA MA’SUMA
O‘zbek va ingliz ilmiy fantastikasida kelajak motivining badiiy-poetik xususiyatlari....84

PARDAYEVA DILFUZA RAIMOVNA
Insider and outsider perspectives: the earliest literary models of amir timur
in uzbek and russian traditions (oral epic and medieval written sources) 87

ABDUNAZAROV O‘TKIR SAYDULLAYEVICH
A.Oripovning «Jannatga yo‘l» dostonida inson va jamiyat ziddiyatining badiiy talqini 92

ABDULLAYEVA NILUFAR IBRAGIM QIZI
Avhadiy Marog‘iy va Yusuf Amiriy «Dahnoma»larida
o‘n noma janrining poetik transformatsiyasi 95

XURRAMOVA TO‘LG‘ANOY MUZAFFAROVNA
Hakim Termiziy asarlarining adabiyotshunoslik talqini:
janr, timsol va axloqiy-didaktik an’ana masalalari....99

TA’LIM

ДЖУМАНАЗАРОВА ЗИЛОЛА ОБИДЖОНОВНА
Цифровые и интерактивные технологии в содержании
методической подготовки будущих учителей русского языка 104

МИРЗАЕВА ШАХЛО РИЗАЕВНА,
РУЗИЕВА МУШТАРИ ХУСНИДДИН КИЗИ
Эффективность развития русской диалогической речи студентов национальных групп....109

ТУРГУНОВА САЙЕРА АХМАДЖАНОВНА
Проблемное обучение в преподавании специальных филологических дисциплин 112

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta'lim. 2026; 10
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

Jurnalimiz faxriy mehmoni

O‘ZBEK TILI ABSTRAKT LEKSIKASIDA ZIDLIK MUNOSABATLARI

Xakimova Muhayyo Karimovna,
Alisher Navoiy nomidagi
Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti professori,
filologiya fanlari doktori

Ma'lumki, leksik antonimiya deb qarama-qarshi ma'no anglatadigan leksemalar munosabatiga aytiladi. Antonimiya ikki leksema o‘rtasidagi munosabat bo‘lib, ushbu leksemalarning semalaridan biri zid, qolgan semalari esa aynan bo‘ladi. *Novcha – pakana*antonimik juftligida *novcha*»bo‘y o‘lchami me'yordan ortiq»,*pakana*»bo‘y o‘lchami me'yordan oz» zid ma'nolarni bildiradi. Ushbu zidlik «oz» va «ortiq» o‘zaro antonim bo‘lgan bir sema doirasida yuzaga chiqqan.

Antonimlar, asosan sifat, ravish va fe'l so‘z turkumida ko‘p uchraydi. Ot turkumiga oid so‘zlarda ham antonimlar mavjud. Lekin ular o‘z mohiyatiga ko‘ra ot kabi predmetlik ma'nosiga ega emas. Ular ma'nosi asosida hamma vaqt belgi yoki harakat yotadi[1]. Darhaqiqat, predmetni ifodalovchi konkret otlar muayyan aniq bir predmetni nomlagani uchun ularda antonimiya munosabati kuzatilmaydi.*Kitob, qalam, qog‘oz, uy, xona, eshik* kabi konkret buyum va narsa nomlari antonimiya munosabatini hosil qila olmaydi. Zero, mazkur leksemalarning leksik ma'nosi o‘z ziddiga ega emas.

H.Jamolxonov antonimiya hodisasi kengroq tarqalgan holatlar sifatida quyidagilarni keltirib o‘tadi: 1) «Belgi-xususiyat» ma'noli leksemalar doirasida: *katta* va *kichik*, *issiq* va *sovuq*; 2) «payt», «holat», «miqdor» ma'noli leksemalar doirasida: *kecha* va *ertaga*, *tez* va *sekin*, *ko‘p* va *oz*; 3) «predmet» va «belgi» semalari mujassamlashgan leksemalarda: *boylik* va *kambag‘allik*, *botirlik* va *qo‘rqoqlik*[2]. E'tibor qilinsa, olim ajratilgan va abstrakt otlarni «predmet» va «belgi» semalari mujassamlashgan leksemalar sifatida talqin qilmoqda. Bu ham o‘ziga xos yondashuv bo‘lib, bu kabi belgi ma'noli abstrakt otlar belgini predmetlashtirilgan holda nomlaydi va o‘z-o‘zidan boshqa belgi bildiruvchi leksemalar qatori ularning ham antonimlik munosabatlar hosil qilish imkoniyatlari yuqori bo‘ladi.

O‘zbek tilida *-li* va *-siz* antonim so‘z yasovchi qo‘shimchalar vositasida yasalgan so‘zlarning antonimligi xususidagi fikrlarda tarqoqlik bor. «O‘zbek tilidagi antonimlar haqida lug‘atning kirish qismida ular bir o‘zakdan antonimlar yasaydi, deb ko‘rsatilgan. Undan avvalroq B.O.Isabekov o‘z nomzodlik dissertatsiyasida -li va -siz affiksi vositasida yasalgan sifatlarning o‘zaro antonim bo‘la olmasligini aytgan

[1] Jamolxonov H. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2013. –B.277.
[2] Jamolxonov H. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2013. –B.213

va isbotlar keltirgan[1]. R.Shukurov bu borada quyidagi fikrlarni bildiradi: «*Aqlli-aqlsiz* kabi bir o‘zakli yasama so‘zlarning, shuningdek, *o‘qigan-o‘qimagan* kabi fe’l formalarining antonim hosil qila olishini ko‘rsatuvchi belgilardan biri shuki, bunday so‘zlar, odatda, shu tilda so‘z holidagi sinonimlariga ega bo‘ladi; ikkinchidan, ular boshqa tilga, masalan, rus tiliga yaxlit so‘z holidagi sifatlar bilan tarjima qilinadi»[2].

Bizningcha, *-li* va *-siz* affiksi predmet ma’nosini bildiruvchi so‘zga qo‘shilsa, yangi so‘z yasalmaydi, ya’ni antonimlik hosil bo‘lmaydi. Bu affikslar orqali shu predmetga egalik yoki ega emaslik ma’nosi vujudga keladi. Agar yasalishga asos bo‘lgan so‘z abstrakt bo‘lsa, bu o‘rinda so‘z yasalishi xususida fikr bildirish mumkin.

Maqolada tilshunoslikning tavsifiy, sistem, komponent tahlil metodlaridan, konseptual-kognitiv tahlil usullaridan foydalanildi.

Abstrakt so‘zlar, xususan, abstrakt otlar o‘rtasidagi ma’noviy ziddiyatlar talqini xalqimizning madaniyati, ma’naviyati, dunyoqarashi, qadriyatlar tizimi bilan bog‘liq. Zero, yaxshilik va yomonlik, yorug‘lik va zulmat, adolat va haqsizlik, hayot va o‘lim, rost va yolg‘on, sog‘lik va kasallik, do‘stlik va dushmanlik, mehnatkashlik va dangasalik, boylik va kambag‘allik, quvonch va tashvish kabi qadriyatlar tizimi bir necha asrlardan beri xalqimiz hayotining ajralmas qismiga aylangan. Mazkur aksiologik juftliklar maqollar, matallar, naqllar, frazeologik iboralar, rivoyatlar, afsona, dostonlardan, ya’ni xalq og‘zaki ijodidan hamda yuksak badiiy ijod namunalaridan mustahkam o‘rin egallagan.

Masalan, «sog‘lik» xalqimizning eng qadimgi qadriyatlaridan biri bo‘lib, insoniyat tabiiy mavjudot sifatida doimo sog‘ yurishga intilgan. Uni asrashga harakat qilgan. Qadim zamonlardan beri tabiblik kasbining mavjudligi ushbu fikrimizning yaqqol dalilidir. Antiqadriyat hisoblangan «kasallik»ka ham turli munosabatlar bildirilgan. Masalan, kasallik qilingan gunohlar, Allohning sinovlari, kimningdir nazari, yomon odamlarning turli sehrlari, noto‘g‘ri ovqatlanish, makon va zamon (fasllar) bilan sharhlangan. Xalqimizning bu ikki tushunchaga bo‘lgan qarashlari, albatta, frazemalarda ham o‘z aksini topgan. «Kasallik» so‘ziga antonimik munosabatdagi frazemalar: *g‘arq pishmoq, barq urmoq, barq urib ko‘karmoq, omon-eson bo‘lmoq, yostiqdan bosh ko‘tarmoq*.

Tutday to‘kilmoq, boshi yostiqqa yetganda, mazasi qochmoq, ko‘z oldi qorong‘ilashmoq, badanidan o‘tib ketmoq kabi frazemalar *sog‘lik* leksemasi bilan antonimik munosabatni hosil qiladi. Yuqoridagi misollardan ma’lumki, odamlar o‘zining sog‘ligini o‘simliklarning rivojlanishiga o‘xshatib kelgan. Shu o‘rinda «Nima uchun tut daraxtiga?» degan savol tug‘iladi. Bizningcha, buyuk ipak yo‘lida joylashgan mamlakatimizda ipak qurti yetishtirish doimo dolzarb bo‘lgan. Ipak qurtining ozuqasi hisoblangan tut daraxti esa ko‘plab frazemalar, o‘xshatishlar uchun asos bo‘lgan bo‘lishi mumkin. Shu tariqa tut mevasining to‘kilish jarayoni mazkur ma’no nominatsiyasi uchun asos bo‘lgandir.

Abstrakt ma’nolar antonimiyasi xususida fikr yuritganda, hosila ma’nolarning antonimiyasiga ham to‘xtalishni lozim topdik. Jumladan, yuqorida aytilgan qadriyatlardan biri *oq* va *qora* juftligidir. Bu aksiologik juftlikni *oq* va *qora* rang bildiruvchi leksemalarning semantik tarkibidagi hosila ma’nolar shakllantirib, ular sememalar antonimiyasiga misol bo‘la oladi. *Oq* va *qora* leksemalari bosh ma’noda antonim emas. Lekin olam lisoniy manzarasining o‘ziga xosligi natijasida hosila ma’nolari o‘zaro ushbu munosabatni shakllantirgan. O‘zbek xalq maqollaridan quyidagilarga e’tibor qaratadigan bo‘lsak, ularda *oq* va *qora* leksemalari hosila ma’nolarining antonimiyasi aniq aks etadi: ***Oq** degani – olqish, **Qora** degani – qarg‘ish. Asli **qora** **oq**armas, Asli buzuq tuzalmas. **Qora** itning uyati **oq** itga tegar.* Frazemalarda ham bu ikki ma’no antonimiyasi o‘z aksini topgan. Masalan, *oqni qoradan ajratmoq* frazemasi yaxshini yomondan ajratmoq ma’nosini beradi. Bu o‘rinda ham *oq* leksemasi «ijobiy», *qora* leksemasi «salbiy» ma’nolarni ifodalayotgani ma’lum. O‘zbek xalqida *oq* va *qora* leksemalarining hosila ma’nolari antonimiyasiga kun va tunga bo‘lgan munosabatlar sabab bo‘lib, qora tundan qo‘rqish va oppoq tongni kutish asnosida qarama-qarshi ma’nolar shakllangan bo‘lishi mumkin. Bu jarayonda *oq* leksemasining ma’no taraqqiyotida ijobiylikka asoslangan «gunohsiz» mavhum ma’no shakllangan bo‘lsa, *qora* leksemasining ma’no taraqqiyotida esa salbiylikka asoslangan abstrakt ma’nolar hosil bo‘lgan:

1. Qora (ko‘mir tusidagi rang: *qora qalam*) - Qora (o‘qimagan, savodsiz, avom: *qora xalq*).

2. Qora (o‘qimagan, savodsiz, avom: *qora xalq*) – Qora (maxsus malaka, hunar talab qilmaydigan, qo‘l kuchi bilan har kim qilaveradigan ish: *qora ish*)

3. Qora (maxsus malaka, hunar talab qilmaydigan, qo‘l kuchi bilan har kim qilaveradigan ish: *qora ish*) - Qora (og‘irchilik, vazminlik bilan bog‘liq bo‘lgan, mashaqqatli azob: *qora ter*)

4. Qora (ko‘mir tusidagi rang: qora qalam) – Qora (ko‘ngilsiz, noxush, mash’um*: qora kunlar*)

5. Qora (ko‘ngilsiz, noxush, mash’um: *qora kunlar*) – Qora (qo‘rqinchli, dahshatli, mudhish: *qora xat*).

[1] Mirtojiyev M. O‘zbek tili semasiologiyasi. –Toshkent: Mumtoz so‘z, 2010. –B.92.

[2] Шукуров Р. Ўзбек тилида антонимия. – Тошкент: Фан, 1977. –Б.10.

Ma’nolararo antonimiya, asosan, antonim bo‘lgan konkret sifatlarning hosila ma’nolari hisobiga to‘g‘ri keladi. Masalan, *yengil va og‘ir, shirin va achchiq, baland va past, katta va kichik, uzoq va yaqin*.

Shirin leksemasining izohli lug‘atda 4 ta ma’nosi berilgan bo‘lib, ular quyidagilardir.

Shirin 1. Shirasi o‘tkir. Shirali. Bu ma’no *shirin qovun, shirin choy* kabi kontekstlarda reallashadi. *Shirin* leksemasining ikkinchi sememasi esa ta’mi yoqimli, mazali, lazzatli ma’nosini beradi: *shirin osh, shirin sho‘rva*. 3-sememasi kishi huzur qilidigan, orom oladigan, lazzatlanadigan, xush yoqadigan ma’noni ifodalab keladi. Bu ma’no quyidagi kabi qurshovlarda reallashadi: *shirin xayollar, shirin orzular, shirin bola*. *Shirin* so‘zining 4-sememasi esa «ahil, inoq» ma’nosini ifodalab, u *turmush* va *oila* so‘zlari bilangina voqelanadi. Biz tahlillar asosida *shirin* leksemasining 4 ta emas, 7 ta ma’nosini ajratdik. Quyida esa mazkur so‘zning ma’no taraqqiyotini aniqlashga harakat qildik.

Metafora shunday bir sirli hodisaki, u orqali umuman o‘xshamagan voqeliklar ham bitta nom bilan aytiladi va xalqning dunyoni ko‘rishdagi, uni nomlashdagi ijodkorligi namoyon bo‘ladi. Bunga yuqoridagi so‘zimiz yaqqol misol bo‘lib, o‘zbek xalqi shakar solingan choyini ham, lazzatli palovni ham, yoqimtoygina qizini ham, ezgu orzularini ham, jarangdor ovozni ham, mazmunli hayotini ham bir so‘z bilan ifodalay oladi va bunda hech qanday g‘aritabiiylik yo‘q. Tilshunos uni muayyan semalar, qoliplar orqali tahlil qilishga, bir xil sxemalarga, jadvallarga solishga harakat qiladi. Lekin xalqning ijodkorligi, dunyoni o‘ziga xos ko‘rishi, uni o‘ziga xos qabul qilishi va nomlashi qat’iy qoliplarga tushmaydi, bizningcha. Shunday bo‘lsa-da, *shirin* leksemasining semantik strukturasini quyidagicha aniqlashimiz mumkin:

1-jadval

***Shirin* leksemasining semantik strukturasi**

№	**shirin 1**	**shirin 2**	**shirin 3**	**shirin 4**	**shirin 5**	**shirin 6**	**shirin 7**
1	belgi	belgi	belgi	belgi	belgi	belgi	belgi
2	konkret	konkret	konkret	konkret	konkret	abstrakt	abstarkt
	ta’m	ta’m	ko‘rinish	hid	ovoz		hayot
3	shira-ning ko‘pligi	-	-			-	-
4	lazzatli	lazzatli	yoqimli	yoqimli	yoqimli	yoqimli	yoqimli
5	***shirin qovun, shirin tort***	***shirin sho‘rva shirin osh***	***shirin bola, shirin qizaloq***	***shirin bo‘y, shirin hid***	***shirin ovoz, shirin nafas***	***shirin orzular, shirin o‘ylar***	***shirin turmush, shirin oila***

Shirin so‘zi *achchiq* so‘zi bilan bosh ma’noda antonim bo‘la olmaydi. Chunki *shirin choy* va *achchiq choy* ma’noviy jihatdan qarama-qarshi emas. Shirin so‘zining bosh ma’nosi «shirali, shirasi ko‘p» belgini ifodalab, mazkur ma’no *bemaza* leksemasi bilan antonim bo‘la oladi: *shirin qovun* yoki *bemaza qovun. Achchiq* leksemasi esa «shirasiz yoki shirasi kam» ma’nolarini anglatmaydi. U shiringa qarama-qarshi bo‘lmagan boshqa bir ta’mni ataydi. Bu ikki leksemaning antonim ma’nolari mazkur ta’mlarning yoqimliligi yoki yoqimsizligi asosida vujudga kelgan:

Yaxshidir achchiq haqiqat,
Lek shirin yolg‘on yomon,
Ul shirin yolg‘onga mendek
Aldanib qolg‘on yomon (E.Vohidov).

Shirin so‘zining antonimi hisoblangan *achchiq* so‘zini semantik tahlil qilishga harakat qilib ko‘ramiz:

Achchiq 1- og‘izni achitadigan, lovullatadigan ta’m. Achchiq garmdori, achchiq murch.

Achchiq 2 – nordon, tishni qamashtiradigan ta’m. Achchiq anor, achchiq nok. Achchiq 3 – sezgi a’zolariga qattiq ta’sir qiluvchi hid. Achchiq gaz, achchiq tutun.

Achchiq 4 – jizillatadigan, jonni achitadigan. Achchiq shamol, achchiq sovuq. Achchiq 5 – kishiga qattiq tegadigan, ko‘ngilga ozor beradigan; qattiq, noxush. Achchiq istehzo, achchiq so‘z.

Achchiq 6 – g‘am-iztirobli, alamli. Achchiq taqdir, achchiq qismat.

Achchiq 7 – Jahl. Dadamning achchig‘i yomon.

2-jadval

***Achchiq* leksemasining ma'no tarkibi**

№	achchiq 1	achchiq 2	achchiq 3	achchiq 4	achchiq 5	achchiq 6	achchiq 7
1	belgi	belgi	belgi	belgi	belgi	holat	holat
2	konkret	konkret	konkret	konkret	abstrakt	abstrakt	abstrakt
2	ta'm	ta'm	hid	sovuq		hayot	
3	og'iz	og'iz	burun	badanni	ko'ngilga		
4	achitadi-gan	qamashti-radigan	achitadi-gan	achitadi-gan	ozor beradigan	ozor beradigan	ozor beradigan
5							ruhiy
6							norozilik
7	***achchiq garmdo-ri, achchiq murch***	***achchiq anor, achchiq nok***	***achchiq gaz, achchiq tutun***	***achchiq shamol, achchiq sovuq***	***achchiq istehzo, achchiq so'z***	***achchiq taqdir, achchiq qismat***	***achchig'i chiqdi***

Shirin va *achchiq* leksemalarining antonim sememalari esa quyidagicha ko'rinish kasb etadi:

3-jadval

***Shirin* va *achchiq* leksemalarining qiyosiy tahlili**

1	shirin 2 ***(shirin olma, shirin anor)***	achchiq2 (***achchiq olma, achchiq anor***)
2	shirin 4 ***(shirin so'z, shirin gap)***	achchiq 5 (***achchiq istehzo, achchiq so'z***)
3	shirin 7 (***shirin turmush, shirin oila***)	achchiq 6 (***achchiq taqdir, achchiq qismat)***

Abstrakt so'zlar orasida nutqiy antonimiya boshqa nutqiy leksik munosabatlarga nisbatan ko'p kuzatiladi. Chunki nutqiy antonimiya xalq og'zaki ijodi bo'lgan maqollar, matallarda, dostonlarda ko'p uchraydi. Maqollar xalq og'zaki ijod namunasi sifatida millatning olamni idrok etishini o'zida aks ettiradi. Til egasi bo'lmish xalq o'zaro zid bo'lmagan narsa, belgi-xususiyat, harakatlarni bir-biriga solishtirgan, zidlagan va buning natijasida maqollarda nutqiy antonimiya hosil qilingan.

Ma'lumki, o'zbek tilida *to'g'ri* so'zi *egri* so'zlari leksik antonimdir. Lekin o'zbek xalq maqollarida *to'g'ri* va *yomon* leksemalari nutqiy antonimiyasi ko'p kuzatiladi: *To'g'riga balo yo'q, yomonda hayo yo'q.* Ma'nolararo ziddiyat antonimiya bilan chegaralanib qolmaydi. Antisemiya, enantiosemiya kabi lisoniy munosabat va hodisalarda ham abstrakt ma'nolar ziddiyatini kuzatish mumkin.

Antisemiya abstrakt so'zlarda yorqinroq namoyon bo'ladi. Xususan, belgi bildiruvchi abstrakt otlar sifatlar bilan antisemik munosabatlar hosil qiladi. D.Abdullayeva leksik sathdagi abstraksiya haqida munosabat bildirar ekan, uni so'z turkumlarining o'zgarishi bilan bog'laydi: «Semantik abstraksiya belgi yoki harakat ifodalovchi so'zlarning o'z asl turkumidan (sifat, ravish, fe'l) chiqib, ot turkumiga o'tishi (ya'ni mazkur turkumlardan ot yasalishi) jarayonida sodir bo'ladi. Masalan: yaxshi – yaxshilik, dono – donolik, sezmoq – sezgi»[1]. Darhaqiqat, abstrakt otlar mohiyatan ot so'z turkumining «predmet» turkumlik semasiga ega emas. Ular ot turkumiga xos bo'lgan belgi bildiruvchi so'zlardir. Shu zaylda mazkur so'zlarning belgi bildiruvchi sifat turkumiga mansub so'zlar bilan antisemik munosabatga kirisha olishi tabiiydir. Masalan, *qayg'u* so'zi *shod* so'zi bilan antisemiya hosil qila oladi. Lekin bu o'rinda bir turkumdan chiqib, ikkinchi turkumga o'tishi haqidagi fikr biroz munozarali. Zero, abstraksiya tushunchaviy sathda amalga oshirilayotgan aqliy jarayon bo'lib, bu jarayon natijasida bir turkumdagi nomdan ikkinchi turkumga oid nom shakllanishi mumkin.

Antisemiyaning nutqiy ko'rinishlari maqol va matallarda yorqinroq ko'rinadi: *Achchiq bo'lsang, qalampir bo'l, Totli bo'lsang bolday bo'l.* Bu o'rinda *qalampir* va *bolday* so'zlari nutqiy antisemiyani vujudga keltirmoqda.

[1] Abdullayeva D. O'zbek tilida antisemiya: Filol. fanlari nomzodi dis...avtoref. – Toshkent, 2010. –B.45.

Antonimiya bir leksema doirasida ham kuzatilishi mumkin. Bunda, ya'ni enantiosemiyada, leksema o'zi anglatayotgan ma'nolari bilan o'ziga o'zi antonim bo'lib qolishi ma'lum. Abstrakt leksemalarda enantiosemiya ham kuzatiladi. *Balo, ofat, dahshat, bedil* kabi so'zlarda enantiosemiya mavjud bo'lib, ularning ma'nolari o'zaro antonimlikni shakllantiradi. Masalan, *dahshat* leksemasining ma'nolari kontekstda antonim bo'la oladi: *urush dahshati – dahshat kiyinmoq.* Shunday holat *ofat* leksemasida ham kuzatiladi: *1. Tog'li hududlarda tabiiy* ***ofat*** *yuz berdi. 2. Qiz* ***ofat*** *bo'libdi*[1].

«Bedil» so'zi uchta ma'no anglatadi:

1. Ma'yus, hasratli; g'amgin. *Bunchalar qattolsan, o sirli olam, Bunchalar bedilsan, bepoyon xilqat* (A. Oripov).

2. Ko'ngilsiz bo'lgan, ko'ngli sovigan. *Dardsiz, bedil bila hargiz musohib bo'lmag'il* (Hamza).

3. O'ta darajada oshiq, ishq o'tida kuygan. *Chirog'poyadagi sham bedillar yuragidek titrab, mehmonxonani arang yoritar edi* (A.Qodiriy, O'tgan kunlar).

2- va 3- ma'nolar o'zaro enantiosemiyani hosil qilmoqda: ko'ngilsizlik va o'ta darajada oshiqlik.

Ma'lumki, tarkibida antonim semaga ega so'zlar semantik jihatdan bog'lanib kela olmaydi. Ularning o'zaro bog'lanishiga semantik strukturadagi zid ma'noli semalar imkon bermaydi. Masalan, *issiq (haroratli,* ***qizigan****)* va *qor (yog'in, oq*, sovuq*)* leksemalarining tanlangan sememalarida zid semalar mavjudligi uchun ular ketma-ket bog'lana olmaydi. Bu zidlik semalararo emas, hatto semema-sema maqomida kuzatilmoqda: *issiq (semema) – sovuq (sema).* Lekin, badiiy san'at turlari, jumladan, oksyumoronda zid semali sememalar sintagmatik bog'lanishi mumkin. O'zaro zid ma'noli abstrakt so'zlar ham oksyumoron hosil qila oladi: *achchiq haqiqat, shirin yolg'on, qayg'uli baxt, shirin tashvish, shirin azob, yoqimli hijron* kabi.

Demak, abstrakt otlarda ham, abstrakt sifatlarda ham antonimiya munosabati ko'p kuzatiladi. Bu lisoniy munosabatga xalqimizning ko'p asrlik madaniyati, ma'naviyati, dunyoni anglashi kabi qadriyatlar asos bo'ladi. Zero, insoniyat o'zini anglagan davrdan hozirgacha *yaxshilik* va *yomonlik*, *hayot* va *o'lim*, *haqiqat* va *haqsizlik* kabi aksiologik juftliklar hayotni belgilovchi omil bo'lib kelmoqda. Abstrakt so'zlarda hosila ma'nolar antonimiyasi o'ziga xos bo'lib, odatda, konkret sifatlarning ma'no taraqqiyoti natijasida abstrakt ma'nolarning shakllanishi ko'p kuzatiladi. Demak, abstrakt otlarda ham, abstrakt sifatlarda ham antonimiya munosabati ko'p kuzatiladi. Bu lisoniy munosabatga xalqimizning ko'p asrlik madaniyati, ma'naviyati, dunyoni anglashi kabi qadriyatlar asos bo'ladi. Zero, insoniyat o'zini anglagan davrdan hozirgacha yaxshilik va yomonlik, hayot va o'lim, haqiqat va haqsizlik kabi aksiologik juftliklar hayotni belgilovchi omil bo'lib kelmoqda. Abstrakt so'zlarda hosila ma'nolar antonimiyasi o'ziga xos bo'lib, odatda, konkret sifatlarning ma'no taraqqiyoti natijasida abstrakt ma'nolarning shakllanishi ko'p kuzatiladi.

Rezyume. Mazkur maqolada abstrakt so'zlar orasidagi ma'noviy ziddiyat o'rganildi. Aksiologik juftliklardagi abstrakt so'zlarning antonimik munosabati qadim ildizlarga ega eganligi tahlil qilindi. Hosila ma'nolarning antonimik munosabatlarining o'ziga xosliklari semik tahlil asosida ochib berildi. Abstrakt so'zlardagi antisemiya, enantiosemiya kabi hodisalar o'rganilib, nutqiy antonimiya va oksyumoron kabilarga e'tibor qaratildi. Abstrakt nomlarda ham leksema darajasidagi, ham semema darajasidagi antonimlik aniqlandi.

Resume. This article examines the semantic opposition between abstract words. The fact that the antonymic relations of abstract words in axiological pairs have ancient roots is analyzed. Based on seme analysis, the features of antonymic relations of derived meanings are revealed. Phenomena in abstract words such as antisemy and enantiosemy are investigated, and attention is paid to speech antonymy and oxymoron. In abstract nouns, antonymy is identified at both the lexeme and sememe levels.

Резюме. В данной статье исследуется смысловая оппозиция между абстрактными словами. Анализируется тот факт, что антонимические отношения абстрактных слов в аксиологических парах имеют древние корни. На основе семного анализа раскрываются особенности антонимических отношений производных значений. Исследуются такие явления в абстрактных словах, как антисемия и энантиосемия, уделяется внимание речевой антонимии и оксюморону. В абстрактных именах выявлена антонимия как на уровне лексем, так и на уровне семем.

[1] Xakimova M. Semasiologiya. – Toshkent, 2025. –B.36.